

נושא במוקד – המאבק לתחיית העברית ולהנחלתה, לרגל מאה שנים ל'מלחמת השפות'

עברית בבית? הקניית עברית

כשפה נוספת לילדים בתפוצות

רחל חלבה

המאמר עוסק בהנחלת עברית כשפת מורשת במשפחה החיה בחו"ל ושההורים בה אינם דוברי עברית כשפה ראשונה. הורים המנסים להנחיל לילדיהם שפה שנייה בתנאים אלה מצליחים להגשים את שאיפתם מתוך ידע כללי, אינטואיציה והתמדה.

הסיבות לדיבור בשפה נוספת בבית/במשפחה

במאמר זה בכוונתי לתאר תופעה שהיום איננה רחבה, ובודאי לא נחקרה דיה, אך מעלותיה רבות, ובכוחה לתרום לשיפור משמעותי ברכישת העברית של תלמידים לא מעטים בתפוצות. מדובר בהורים שלמדו עברית כשפה נוספת (L2), עושים כמיטב יכולתם להקנות לילדיהם את השפה בבית, ומצליחים לא פעם במשימה יותר מאשר בתי הספר! במאמר אתאר, אני הנחות, ואציע כיווני מחקר. אני מקווה שהדברים יעלו את המודעות לתופעה זו בעיקר בקרב הורים ומורים, שבודאי ישמחו להיעזר בעתיד בהמלצות מחקרים בנושא. בתוך הרצאת הדברים הכלליים בנושא אשלב פרטים על מקרה מסוים שבחנתי לפני שנים אחדות:¹ משפחה יהודית דוברת אנגלית, משפחת ק' ממערב קנדה, שכללה אם, אב וילדיהם, א' (בן שלוש) ובי' (בן שנה וחצי).

תופעת 'שפת מורשת'², שבה רוכשים ילדים את שפת הבית (שפה ראשונה L1 של ההורים) השונה מן השפה השלטת בחוץ, ידועה ושכיחה, ואף נחקרה לא מעט באלף הזה. 'שפת מורשת' מוקנית לילדים, אם מכורח הנסיבות, בגלל ידיעותיהם המועטות של ההורים בשפה השלטת, ואם מתוך מודעות לחשיבותה והחלטה ברורה להקנייתה. לעומת זאת, הורים המנסים להקנות לילדיהם מידיעותיהם בשפה נוספת שרכשו (L2), במקרה זה עברית, עושים כך תמיד מבחירה, מתוך מודעות לחשיבות השפה ותרבותה בעיניהם, מתוך מחויבות, החלטה מודעת ומחשבה רבה על דרכי המימוש של החלטתם.

הסיבות המביאות הורים אלה (להלן 'הורי L2') לנסות ולהקנות עברית לילדיהם מגוונות: תוכניות קרובות ואף רחוקות לעלייה ארצה, סיכויי לשהייה ארוכה (שבתונים) בארץ דוברת השפה בשל עיסוקי ההורים, רצון לטפח קשר עם משפחה דוברת עברית או לטפח קשר תרבותי, דתי, לאומי וכו'. הנחת

מילות מפתח: עברית במשפחה, עברית כשפת טקסים, עברית וזהות יהודית, אסטרטגיות הנחלה

רחל חלבה היא מוסמכת בחינוך, מלמדת עברית מודרנית ומקראית בואנקובר, קנדה, על-פי תוכניות לימודים שונות שבנתה. ספרה הנה – עברית מקראית בדרך המעשית (לדוברי אנגלית) יצא לאחרונה בהוצאת הספרים ע"ש מאגנס, האוניברסיטה העברית (ראו סקירה עליו מאת רבקה בליבוים בגיליון זה).
רחל גם מתרגמת מן הספרות הערבית המודרנית לעברית.

1 עבודה סמינריונית במסגרת לימודי לתואר שני בחינוך.

2 <http://www.hebrew-with-halabe.com/about%20teaching%20Hebrew/Hebrew%20L2%20at%20home.htm>

Heritage language 2

היתרונות הקוגניטיביים של רכישת שפה נוספת בגיל צעיר וניצול השפה הידועה להם למטרה זו, גם אם איננה הסיבה הראשונה שבגללה בוחרים הורי L2 להקנות לילדיהם עברית, עשויה לתמוך בהחלטתם לעשות כך.

המשפחה שנחקרה

להורים במשפחת ק', שאותה חקרתי, אין קרובי משפחה בישראל ואין תוכניות לעלות ארצה. הם למדו עברית בילדותם בחינוך יהודי משלים ובמחנה קיץ ציוני, ובגיל מאוחר יותר באולפנים ותוך שהיות ארוכות בארץ. במשך שנים תכננו לבלות בארץ כשנה כשהילדים יגיעו לגיל 9–10 (תוכנית שהוגשמה בשנה שעברה). שני ההורים רואים בעברית אחד המרכיבים בזהות היהודית. בעיני האם הבחינה הדתית חשובה, ולכן היא רוצה שהילדים יידעו לקרוא עברית בעתיד ויבינו את התפילות והתנ"ך. האב מייחס פחות חשיבות לטקסטים. מבחינתו, העברית היא אמצעי לשמירת קשר עם העם היהודי ומולדתו ישראל. שני ההורים מקווים שהילדים ירגישו בנוח כשיגיעו לישראל ויכולו לשוחח בעברית ולהשתלב בבית הספר הישראלי, גם אם לשנה אחת בלבד. ילדי משפחת ק' אמורים ללמוד בבית ספר יהודי אורתודוקסי, אך שני ההורים נוכחו כבר מניסיונם של אחרים, שאין הם יכולים לסמוך על בית הספר שיקנה לילדיהם את העברית ברמה מספקת. משום כך הם דואגים להעניק לילדיהם את השפה כחלק מן החינוך בבית.

הצלחת הורי L2 בהקניית עברית לילדיהם

מידת ההצלחה של הורי L2 תלויה בגורמים שונים: רמת ידיעותיהם, מידת המחויבות והשימוש בעברית בבית, דרכי הקניית השפה (דיבור, הקראת ספרים, האזנה וכו'), כמו גם התמיכה מחוץ לבית, האווירה בחברת הלשון השלטת וכו'. נראה שידעיותיהם בעברית של הורי L2, המביאות אותם להחלטה אמיצה כזאת ומאפשרות להם לבצע בנינוחות סבירה, צריכות להיות מעל לרמה הבינונית. במשפחת ק' רמת העברית של שני ההורים היא אולי בתחילת הרמה המתקדמת. ידיעותיו של האב בעברית הן ברמה גבוהה יותר מזו של האם, והוא גם הרבה יותר נינוח ממנה בדיבור. משום כך ב'חלוקת העבודה' הוא זה הדואג להעשרת אוצר המילים המשפחתי, ולהקראת סיפורים והנהרתם, בעוד שהאם מקפידה בעיקר על שיחה פשוטה, דאגה להשמעת קלטות וחזרה על שירים.

נראה שרוב הורי L2, שאינם בעלי הכשרה בחינוך, ובהוראת שפה נוספת במיוחד, מנסים בכל זאת להגשים את שאיפתם מתוך ידיעות כלליות, אינטואיציה והרבה עקשנות והתמדה. כך בחרו במשפחת ק' את תבנית הקניית העברית בביתם (שבת בלבד – ראו להלן). האב והאם רגישים למה שהם תופסים כמכונות ילדיהם לקלוט את העברית, ואינם מהססים להרפות לעתים. האם הפסיקה לפנות בעברית אל א' (ואחר כך אל ב' (בגיל שנה וחצי), כי חששה מבלבול, וחזרה לדבר אתו עברית מאוחר יותר כשנוכחה שהודות לחשיפה לא ממוקדת הוא מבין יותר ומבחין בין שתי השפות. האב מרבה לחזור על מלים חדשות לעצמו ול-א' בהקשרים שונים, לשם חיזוק. הוא מרבה לתרגם כשהוא מרגיש שהסיפור בעברית קשה, מחשש לאי הבנה ושעמום (האם היתה מעדיפה שיתרגם פחות וינקוט ב'עברית בעברית'). ההורים במשפחת ק' מקדישים מחשבה לנושא ואף מתיעצים עם חברים, אך נראה שהם מעדיפים את הניסוי והעשייה על לימוד התאוריה ומתקדמים, לתחושתם, בקצב ההולם את ילדיהם.

אסטרטגיות ההנחלה

התבניות שבהן בוחרים הורי L2 לשלב עברית בבית הן שונות ומגוונות ותלויות בהרכב המשפחתי, רמת העברית ונינוחות ההורים בשימוש בשפה, גיל הילדים, סדר היום של בני המשפחה, ועוד. תבניות אפשריות שניתן למצוא הן:

- עברית בלבד מפי הורה אחד או שני ההורים, יום יום.
- עברית בבוקר והשפה השלטת מאוחר יותר (או להיפך).

- עברית יום אחד בשבוע (שבת).
 - עברית בזמנים לא מוגדרים, אבל בכל זאת לעתים קרובות.
- וכיוצא בזה אפשרויות.

במשפחת ק' יום העברית הוא שבת, מזמן הדלקת נרות עד אחרי ההבדלה. למעשה, כך נהגו ההורים עוד לפני הולדת הילדים. בשבת הם נוהגים לדבר ביניהם ולקרוא יחד רק בעברית (הסדרה המועדפת עליהם כבר כמה שנים היא 'הארי פוטר' בתרגום לעברית, שכבר צלחו לפחות ארבעה כרכים מתוכה. הסיפורים מרתקים ומהווים אתגר שהם מסוגלים להתגבר עליו). בשבת שבה ליוויתי אותם בהליכה הארוכה לבית הכנסת, פנו רק אל א' בעברית, אבל כמובן בתחום שמיעתו של ב'. הם שוחחו על מה שראו בדרך, הצביעו על בעלי חיים (סנאי), האם ליוותה את ההליכה בשיר משחק ידוע של בתיה בן-דור (לקחתי אגורה, הלכתי לחנות, קניתי לכולכם... בהזדמנות), והאב, שלמד מילים חדשות (כמו 'להתחבא'), ניסה להשתמש בהן במצבים שונים. בבית הכנסת, לפני ואחרי התפילה, הילדים שמעו את ההורים, ובעיקר את האב, משוחחים בעברית עם חברים דוברי עברית (וגם עם מתחילים שהאב מעודד לדבר עברית).

נראה שהתמיכה בעברית הביתית – אם באמצעות לימוד העברית בבית הספר ואם באמצעות דיבור עברית במשפחה המורחבת, שמיעת עברית מן התפילה בבית ובבית הכנסת או הצטרפות למחנה קיץ המעשיר את אוצר המילים העברי וכו' – יש לה חשיבות לא מבוטלת, שכן אפילו במשפחות שבהן הורים דוברי עברית ילדים מקנים את השפה כ'שפת מורשת', רווחת התופעה של התנגדות הילדים לשימוש בעברית בשלב זה או אחר. למשפחת ק' חשוב שהילדים לא ירגישו שהעברית היא 'שיגעון' משפחתי, ולכן המפגש השבועי הזה בבית הכנסת מהווה לגביהם תמיכה. בנוסף לכך יש במשפחה המורחבת (סבים, דודים, בני דודים) יודעי עברית ברמות שונות המייחסים חשיבות לקשר התרבותי הזה ומשתפים פעולה בעת ביקוריהם בבית ק'.

יש חשש שאם ההורים אינם דו לשוניים באופן מושלם או כמעט מושלם, עלול השימוש ב-L2 שאינה עשירה דיה, ליצור בין ההורים לילדים תקשורת בעברית שסגנונה מסורבל, נושאה מוגבלים כך היא מעוטת לחלוטית וכושלת בביטויים של רגש, אסוציאציות אישיות, משחקי לשון, הומור ועוד, וכך עלולה לגרום לאי נוחות ולפגוע בקרבה שבין בני המשפחה. במקרה זה יש צורך בעקשנות ובהתמדה אצל הורי L2, כמו גם התלבטות בין מחויבות לגמישות. במשפחת ק' משתמשים ב-L1 אנגלית במשך כל ימות השבוע, וההקפדה על השימוש בעברית הוגבלה ליום השבת, אם כי והדרגה נכנסת העברית באופן חלקי גם לימי החול. יותר מאשר להישגים ברורים דואגים האב והאם במשפחת ק' לכך שהעברית בבית תהיה חוויה חיובית ותעודד את הילדים בעתיד להמשיך ולהעמיק בה, אם בבית הספר ואם מחוצה לו. זה הקו המנחה אותם, והם נוהגים על פיו ברגישות ובגמישות. משום כך הם אינם מקפידים שא' יענה להם בעברית בשבת, יום העברית. הם מרוצים מכך שהוא נהנה מהאזנה לסיפורים בעברית, נותן ביוזמתו שמות עבריים לחלק מחיות המשחק שלו, מגלה סקרנות לגבי משמעותן של מילים, משבץ בדיבורו הרגיל באנגלית לא מעט מילים עבריות, ובעיקר – אינו מגלה התנגדות לעברית, למרות החשש.

הקניית העברית בבית יכולה להעשות בתבניות השונות שהוצגו לעיל באמצעות שיחה יומיומית, מפגש עם דוברי עברית מחוץ לבית, הקראת ספרים (ומאוחר יותר קריאה עצמאית), צפייה והאזנה לתוכניות ילדים, לסיפורים ולשירים, לומדות ומשחקי מחשב בעברית, ביקורים בארץ, לימודים במקביל בבית ספר יהודי, וכמובן גם אורח חיים יהודי על התפילות, הקריאה בתורה, הברכות המזמורים וכו'. במשפחת ק' נוכחו ההורים שהגבלת העברית ליום אחד בשבוע ייתכן ואינה יעילה ואף עלולה להקשות. משום כך, ובהדרגה, התחיל האב לקרוא לא' (בתחום שמיעתו של ב') סיפורים בעברית גם בימות השבוע. א' רשאי לבחור את הספר שייקרא באוזניו, ולא פעם בוחר בספר עברי (מתוך 10 ספרי ילדים בעברית המתאימים לגילו ונמצאים ברשות המשפחה). האם מרגישה שבשלב זה א' הוא 'כמו ספוג', ולכן בהדרגה מופיעים גם יותר משפטים אקראיים בשיחה בימי החול. ככלל, משפחת ק' אינה צופה בטלוויזיה, והילדים רשאים לצפות בימות החול רק בקלטות של תוכניות ילדים וסרטים בעברית שיש בבית. לדעת האם, הדבר

מעצים את הרגשת המיוחדות וה'כיף' שהילדים קושרים לעברית. בכל מה שנוגע להאזנה לשירים בשעת נסיעה במכונית, אין הגבלה. המבחר במכונית כולל שירים באנגלית ובעברית לילדים ולמבוגרים, והקטנים רשאים לעזור ולבחור. בין השירים המושמעים להנאתם במכונית יש גם הרבה מאלה שהם מכירים מן התוכניות המוסרטות. במקום מגוריהם אין ההורים יכולים להשיג בקלות ספרי ילדים וקלטות צפייה ושמע, ולכן הם בונים את ספרייתם לאט ובעזרת חברים, ומקווים למבחר גדול יותר מספריית הגן בית הספר היהודי.

הערכת הישגים

הערכתי היא שבמקרים רבים הישגי ילדים הלומדים עברית בבית מהורי L2 גבוהים בהרבה לעומת הישגי תלמידים הלומדים עברית בתפוצות רק בבית הספר היומי. זו כמובן התרשמות בלבד, הנובעת מהכרתי במשך שנים עם משפחות שבחרו בתבניות שונות של הקניית העברית בבית. התרשמות זו ראויה לבחינה מחקרית. הערכתי בנוגע לידיעותיו של א' התבססה על בדיקה ללא כלים מחקרניים, על סיפור שקראתי באוזניו (פה ושם עם צורך לפשט), בחינת הבנת הסיפור באמצעות שאלות בעברית, בדיקת אוצר המילים בספרים שהוא אוהב להאזין לקריאתם, בשירים שהוא נהנה לשמוע ולזמזם וברמת השיחה המופנית אליו. למשל, אחד הסיפורים האהובים עליו הוא הסיפור המחורז 'גלגלים' מאת מיריק שניר שבתבניתו חזרות מרובות עם שינויים קלים ככל שהסיפור מתקדם. הספר כולל בתוכו כ-20 פעלים שכיחים בנטייתיהם השונות (זמן, גוף, מספר) וכ-30 מילים נוספות, שמות, מילות יחס שחלקן נטויות (לי, לך, לנו, ממנו, עליו) ואחרות. בניית רשימת המילים, שלהערכתי א' מכיר, נעשתה בעזרת רשימת מילים שכיחות המומלצת לתלמידי בתי הספר בתפוצות.³ הרשימה ישנה מאוד אמנם, ואינה כוללת בתוכה את כל המילים שא' מכיר (לדוגמה: סמטה, פעמון, חצוצרה, תלת-אופן), ובכל זאת, כבסיס ראשוני היא הייתה לעזר.

על יסוד זה נראה לי שההערכה הגסה שבגיל שלוש א' מכיר באופן פסיווי קרוב ל-400 מלה היא סבירה. יש כמובן לשים לב גם לכך שחלק מן המילים הללו (שמות, מילות יחס ופעלים) מוכרים לא' גם בהופיען בנטייה. על פי מדדים מלשונות אחרות (הרמתי, 1983) אפשר להניח שא' מכיר פסיבית קרוב ל-60% מן המילים השכיחות שמכיר ילד בן גילו בשפת אם L1. ידיעה מרשימה כזאת, גם אם פסיווית (שאם מותר לי להעזר ולהניח, תלמידי בתי הספר היהודיים בתפוצות, גם בגילים גבוהים יותר, מתקשים לרכוש), היא תוצאה של הקנייה לא פורמלית, לא מקצועית, ולמרות זאת מביאה לרכישת שפה הכרוכה אפילו בהנאה (גם זה עניין בעייתי בהקניית העברית בבית הספר). הישג אפשרי כזה אומר דרשני, וראוי לו שייבדק ביתר יסודיות בכלים מחקרניים.

סיכום

חיים היום בתפוצות לא מעט בוגרי אולפנים ברמה גבוהה דיה, מי שלמדו עברית באופן פורמלי ותוך שהייה ארוכה בארץ, כמו גם דוברי 'שפת מורשת', שיש בכוחם לתרום הרבה לרכישת העברית של ילדיהם. אנשים כאלה נבוכים לעתים, נמנעים מלנסות, נוקטים בניסוי ותעייה או פועלים מתוך אינטואיציה ולא פעם בהצלחה מרובה. העלאת המודעות למטען הידע שברשותם, לדרכים האפשריות לניצולן ולהישגים צפויים עשויה לעודד אותם להתחיל או להמשיך ולהקנות את העברית בבית לילדיהם ובכך לתרום הרבה לזהותם ולקשר שלהם לעברית ולתרבותה. מחקרים יסודיים בנושא יוכלו לתרום להם בניסיונותיהם בבית ואולי גם להגמיש את הוראת העברית במסגרות הפורמליות של בתי הספר היהודיים בתפוצות.

3 'אוצר תיבות יסודי לביה"ס היהודי בתפוצות', בתוך: ש' הרמתי (1983), **הבנת הנקרא בסידור ובמקרא**. ירושלים המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית.
<http://www.hebrew-with-halabe.com/Frequent%20Words%20List/FWL%20Comparative.htm>